

Egyptomi cultus-maradványok a hazai leletek között.

I R T A :

M a j l á t h B é l a .

I.

Cultur-történelmi tárgyai hazánk őskorszakának gyakran oly adatokkal szaporítják leleteinket, melyek inkább alkalmasak a már-már megállapodott vezérelveket halomra dönteni, mintsem hogy a positivitás felmerülő újabb tényeivel azokat megerősítsék. Ilyenek az egyptomi hitregének, bárha szórványosan is, imitt-amott földérintett lelet tárgyai, melyek a bronce, vagy ha úgy tetszik, a kelta-korszak cultur-adataival együttesen kerülnek fölszínre a föld gyomrából s melyek a positivitás rovására újabb kényállitmányok tömkelegébe vezetik a mélyebb szemlélőt, és szaporítják az ellentétes nézetek számát olyannyira, hogy a biztosnak tekintett ős nemzetiségek és népek pragmatikus eredetét, épen a talált cultus-tárgyak természeténél fogva, legalább is kétesnek kell tekintenünk.

Am ha veszszük a barbár századok korszakának népeit, s a vallás és hitregék eredetének történetét, be kell vallanunk hogy különösen az egyptomiak mythosának alap-esszméje, és szertartásainak részletes alkalmazása is, oly föltűnően könnyen fölismerhető eltéréseket mutat föl, melyek eléggé alkalmasak a hittani alapelvek szembeszökő különfélétségének nyomán, az illető népek törzseinek egymás közötti idegen eredetét kimutathatni, mert a rendezettebb társadalmi együttlét, legfőbb alapelvében, a vallás hierarchikus művelésében feneklett; sarkallott ez az adott iránynak a theistikus nézetek kifejlesztésében a különböző cultur-népek egyedi felfogásához képest, mely szerint például az indo-germánok és kelták, árja- és turáni népfajok, hittanaik ellentétes alapvonalai folytán, egymástól megkülönböztethetők.

A mennyiben az első nagy népvándorlás Ázsia belsejéből Közép-Európába hők-pölyögvén, keletről nyugot, és déltől észak felé hullámzott, kell, hogy a barbár-korszak itteni cultur-állapotát előbbre vitte legyen; s művelődési eszközeinek tetemes maradványait hátrahagyja; minek nyoma nemcsak az anyag külső jelenségében mutatkozott, de a saját-képeni szellemi művelődés irányát is az itt talált, akár leigázott, akár velük összeolvadt törzseknél oly áramlatba sodorta, mi, az idegen elemek túlfölénye által az illető nép-törzsek természetes és eredetileg nemzeti nézeteivel ellentétessé vált; természetszerűleg nem gondolható, hogy a vallás mythikus elvei nyom nélkül tűntek volna el mind ott, hol az idegen vándorlók magasabb szellemi álláspontja érintkezésbe jött a közép-európai ős népek élet- és vallástani viszonyaival; s ez következetesen magyarázza meg azon körülményt, miszerint egyrészt egy közös törzsbeli népfajnak hittani mythológiája a szellemi kifejlöd-

hetés és egyedi felfogás szerint egészen eltérő alapelveket mutat fel s másrészt idegen néptörzsből keletkezett népfajoknak eredetileg ellenkező theistikus nézetei feltűnőleg meglepő hasonlatossággal bírnak.

Kellően megvilágítja ezen tétel alaposságát a semitohamitikus néptörzsek pogányságának vallási története, melynek alapja egy és ugyanazon tételre vezet, midőn mind a két néptörzs hitregéje az égi testek cultusára vihető vissza. Az árja és turáni néptörzsek világosság tiszteletébe a japetikus indó-germán népek természet-szolgálatára vegyült, minek ismét alaki nyilvánulására az észak felé fekvő turáni mongol fajok legdurvább föld vagyis kozmikus jelleget nyomtak s végre a nyelvrokonság útján az indó-germán néphez osztott kelta-törzsek vajmi messze állanak az árja-törzsek vallástani alapelveihez s megközelítik a turáni mongolfajok cultusát s ezen irányban a thrákok és skittákkal lehetőleg egy fokon állottak.

Feltűnőleg előtérbe áll ezek után a kérdés: miképen lehetséges az, hogy a bronze-cultura kelta-maradványai között hazai leleteink az egyiptomi hitregére vonatkozó tárgyakat is tartalmaznak? Mert habár vajmi kevés is az, mit a kelták hitregéjéről és isten-tanáról tudunk, annyival kimerítőbb adatok maradtak reánk az egyiptomiak hamitikus alappal bíró nap-cultusáról, mely míg ez a mythologia felséges költészetével maga a kereszténységre nagy befolyással lett fogalmakat fejtett ki, az alatt a kelta-törzs a természet szolgálatának művelése által oly kozmikus jelleget öltött, mi az egyiptomiak mythikájának szellemi emelkedettségét elérni képes soha sem volt; nemcsak, de Caesar és más római írók tanúsága szerint, a Deae Matres és Deae Matronák tiszteletének nyilatkozataival is bírtak, s csak annyiban hasonlított az egyiptomihoz, amennyiben azoknak Druidái is öröklött és lánczolatosságot képezett; különben pedig a druida cultus egyenes ellentétben lévén az egyiptomi cultussal, az borzasztóan embertelen és vérengző volt. Ezen cultusnak rémületes hatását Lucánus Pharsaliájában a massiliai ligetnél elbeszéli ¹⁾, mit a fejsze soha sem pusztított, hová a nap fénye nem hatott, de ahol minden fán embervér piroslott. Hasonlóan említi Julius Caesar, hogy a kelta-néptörzsek vallásuk istenének ember-áldozatokat is hoztak. ²⁾ Bővebben beszél ugyan erről Plutarch is ³⁾ és Tacitus a történetírő elmondja a gallokról, hogy a szent ligetekben embereket áldoztak, amely véráldozat az anglesi szigeteken mintegy a római foglalás idejeig tartott, midőn is azt a rómaiak eltörölték, a vér-áldozatoktól párolgó ligeteket kiirtották; továbbá Diodorus Siculus följegyezte, hogy a kelták járványok és más szerencsétlenségek alkalmával az állat és mezői termények áldozatát emberi áldozattal vegyesen hozták ⁴⁾ s végre Strabo is megemlékezik a kelták ember-áldozatáról említvén, hogy azok állatokat és embereket áldoznak. ⁵⁾

Úgy az említett, mint egyáltalán az ó-kor néptörzseinek ethnologiai és földrajzi elágazása folytán, a hitrege alakítása még ott is, hol az sivár, kalandos vagy borzasztó jelleget ölt magára, tanuskodik az illető néptörzseknek veleszületett gondolkozási és érzelmi rugékonyságáról; s épen a belső élet, az érzelmek világának mélyében fekszik azon fokozatos különbözőség, ami a mythikai productivitásnál criteriuma a gondolkozás és érzelmi élet hiányának s a miről az illető néptörzset szemben cultur és hitregei emlékmá-

¹⁾ Lucanos Pharsal. III. k. 399. l.

²⁾ Caesar de bello gall.

³⁾ Plutarch de superst.

⁴⁾ Diodor. Sic. b, c, g.

⁵⁾ Strabo I. 4.

radványaival majdnem biztosan meghatározni lehet; mert mindott, hol a gondolkodás és érzelmi belső élet mozgékonyasága és értelmisége hiányzik: a hitrege lélektelen előítéletté törpül és izléstelen mesévé válik.

Könnyen kimutatható a vallás-költészeti találékonyság és symbolika, a kelták-tól lefelé mindazon néptörzseknel, kiket ethnologiai viszonyaik a kelták szomszédságába utaltak.

Ezen alapoknál fogva a chinaiak és japániaiak ó-kori cultur-élete is, — mert nélküli a magasabb, a képzelődési és ábránd-erő tevékenységét — szegénységre mutat, minek folyamán mythikájuk sem lehetett, és e téren eszmetüres és józan okoskodással párosult előítéletnél egyebet fel nem mutathatnak.

Bár nem lehet ez alkalommal feladatomban az ó-korszak cultur-népeinek hitregéjét, kifejlődési menetét, és vegyüléki átlagának elemeit boncsolni, azonban, amennyire azt a jelen értekezés tárgyával némileg összefüggőnek vélem, legalább felületesen megérintendőnek tartom, miszerint: az árja őshit-rege vallási nézlete az indo-germán törzsökhez tartozó és sorolt népeknél, különös kiművelését az indok és iránok tanaiban találhatni s még ezeknél az árja őshit az elemek szolgálatán alapulva, a természet látható hatalmában gyökeredzik s leginkább a világosság tiszteletét jelzi, az alatt a kelet egyiptomi culturvilág hitregéjének sajátos theomythikája, ellentétben az indo-európai japhetikus népekével semito-hamitikus elnevezésének lényegi különbsége, a babyloni sikon és Egyiptomban kifejlődött csillagászat folytán, astronomico-soláris alapon nyugodott s a természetnek hillozoistiko-materialistikus elfogása által vált ki, míg azonban Eránban az árja-tan, világosság és tűz szolgálatává fejlődött.

Ha a hazai földön talált egyiptomi cultus-tárgyak érdekes anyagot nyújtanak a gondolkodásra, és azon indokoknak tanulmányozására, melyek folytán netalán kideríthető ezen lelet-tárgyak itteni előfordulása; — nem kevésbé érdekes a perzsa mythologiai emlékmaradványok jelensége is, miután a Királyhágón innen és túl többrendbeli Mithra-alakok fordulnak elő, nemcsak, de a feliratos kövek, oltár-lapok és más dombor-műveken a perzsa-cultus tárgyaival igen gyakran találkozunk, melyek ha mindjárt azok nagy része a római legionáriusok által terjesztettek, szorosán véve még sem képezhetik a római vallás emlékeit, melyek egyrésze bár tetemesen romanizált előállításban kétségtelenül a római császárság idejéből valók, és római készítmények, másrésze azonban az eredeti persatypusnak megfelelőleg mint tisztán persa cultus-tárgyak találhatunk, s habár a Mythrának mythikája lényeges fogalmában, mint nap-isten az egyiptomi »Ra«-val látszólag megegyezik is, a felfogás alapeszméje azonban tökéletesen különböző. A Heliopolisban tisztelt »Ra«, bárha apja is az isteneknek, még sem a legelső és legidősbje azoknak, mert Ra-t megelőzi Ptah, aki kozmikus sötétségben és éjből keletkezvén, utolsó ősoka lett az összes létezésnek, — holott Mithra a nap, egy sziklából születvén, a föld erejéből származott; más, szintén persa eredeti mythos szerint, Mithra a nap egy sziklát termékenyített meg, ezzel Diorphust óhajtván nemzeni; mindkét esetben az eszme analogiája: a tűz-erő, a nap tűz-ereje termékenyítő hatásával, mely a földet átjárván, azt termékenységre kényszeríti. Egyébiránt a Zend-könyvek összes tartalma bizonyítja, hogy Mythra a nap, s mint nap-isten az összes keleti cultur-világban ismeretes; Phavorinus szerint az aethiopák mint legelső törvény- és hitszerzőjüket, a nap-isten szolgáit: Mythra és Phlegyást említik; idősb Pliniusnál »on« egyiptomi nap-városnak első királáúyl Mythras vagy Mestres neveztetik. A perzsa hittan physikai és ethikai fogalma szerint azonban Mythras mint »Ized« még

több a napnál is, mert: Mythras a világosság és sötétség közötti harcos és közbenjáró feloldója a kettő közötti ellentétnek, ő az összes világ-tengerek alapoka, egység a világosság és sötétség kettős fogalma előtt. Windischman ¹⁾ a »Mi hir Vast« Mythrához szóló áldozati imádságból kifejti, hogy legrégebb tisztelői között Bactria, Média és Perzsiában physikai és ethikus kettős jelentőséggel bírt. Werner szerint ²⁾ Mythra a teremtett, mindent átható és éltető világosság, tanúja minden gondolatnak, őre és tűzhelye a szent törvényeknek, boszulója az igazság és hűség ellen vétőknek. Ezen tulajdonságai folytán keletkezett a Mythrosnak zaratustrai fogalma; mely fogalmat azonban egy régebbi, az erániak és indok közös Mithras fogalma jóval előbb megelőzte; a véda-hymnusokban Mythras mint Adytia fordul elő, azaz a végtelen úr. Adyti fia, párhuzamban a nappal és Varonnával együtt, aki egy előbbeni isteni monda-körhöz tartozott. Röth szerint ³⁾ Adyti szónak értelme: elpusztíthatatlanság, örökkévalóság; Lassen szerint ⁴⁾ pedig: az örökké való mennyei világosság.

A kelta-néptörzsek mythikájának kozmikus jellege fejt meg egyrészt cultus-tárgyainak hiányát, mert a mythos alkotásában az emelkedettebb ábránd és képzelőtehetség rugékonyságával nem bírtak, tehát a földhöz kötött nézetnek tárgya sem volt, mit maradványul megörökítniök lehetett volna; — kivéve talán az agyagászat terén azon edényeket, melyeket a kényállítmány mint áldozati edényeket a cultus tárgyaihoz sorol, melyek azonban a közélet szerepeiül is szolgálhattak.

Az őskorszak cultur-történelmi maradványainak kutatása közben az 1872. év őszén egy lelet földérintésére bukkantam, mely tárgyának különös és sajátos érdekes voltánál — amennyiben a bronz-cultura maradványai között egyiptomi cultus-tárgyak is foglaltattak — arra indított engemet, hogy jelen értekezésem anyagaú felvegyem, s a nyilvánosság terén tág mezőt nyissak a netalán keletkező ellentétes nézetek közlésére, vagy lehetőleg téves nézeteim megczáfolására.

II.

A kassa-oderbergi vasút liptó-téplai állomásától északi irányban vezető úton a regényes fekvésű lúcskai fürdő felé haladva, érünk azon válútra, mely balra a lúcskai fürdőbe, jobbra pedig Kelemenfaluba visz, alig egy órányi távolságra az említett vasút-állomástól. Kelemenfalvát elhagyva, észak felé három-négyszáz lépésnyire látszik a regényes völgynyílás, honnan a csörgedező kis hegyi patak lesietve, a völgy-nyílás és község közötti keskeny lapályt átszeli. Követve a kristály-tiszta patak folyását, balfelől emelkedik a Turnijiszko nevű hegy, melynek fennsíkján, kelet felé terjedve, rég elmúlt időkben elsánczolt pogány vár állott, minek nyomai ma már alig szemlélhetők; csak az elszórt durva, kezdetleges mívű cserép- és agyag-darabok s néhány szórványos lelet-tárgyai a vas-korszaknak tanúskodnak régi pogány eredetéről. A patak jobboldalán Pliesek nevű dolomit hegység nyúlik fel, melynek elég meredek lejtője déli irányban mészs-zivagban végződik s gyönyörű kőületei juhar és más faneműek, törzsek, levelek példányait meglepőleg épen tartották fenn. Ezen hegy választja el a lúcski völgyet a kelemenfalvitól.

¹⁾ Mythra ein Beitrag zur Mythen Gesch. des Orients. Leipzig 1857.

²⁾ Religion und Culte des vorchristl. Heidenth. 410. I. 33. §.

³⁾ Zeitschrift der deutsch. morgld. Gesellsch. VI. k. 97. I.

⁴⁾ Ind. Alterthums-Kunde I. 904. I.

1872-ik évi szeptember 2-án meglátogatván méltóságos Madocsányi Pál Liptó-megye érdemdús országgyűlési képviselőjét, azon kellemesen meglepő hirt közlé velem, hogy Kelemenfalván egy tömeges leletre bukkantak, s a lelet tárgyai közül erdő-kerülője egy darabot el is hozott hozzá. Az említett darabot átadván, azonnal vizsgálat alá vettem azt. A bemutatott darab egy 0·075 hosszúságu, 0·040 átmérőjű központból kiinduló, jobbról balra csavarodó bronz-sodronytekercs, a szál szélső csavarodásánál balról jobbra átmenő s mintegy kettős tekercset képező pápaszem alakú tárgyból áll. A tárgy használati célja s annak meghatározása a legnagyobb nehézségek közé tartozik, miután azt sem a lelet körülményei föl nem világosítják, sem pedig a tárgy maga kellő támpontot nem nyújt az iránt, vajjon az ékszerül vagy másképen használtatott-e valaha. Az említett lelet anyaga azonban a bronz-cultura pogány korszakára utalt, s még inkább odahelelyezi azt annak durva és kezdetleges mívezete.

Hivatalos állásom által akadályozva levén, e lelet földelését nyomról nyomra rögtön követni, majdnem nyolcz heti időbe került, míg nem a legellenkezőbb hírek vétele után október 28-án biztos tudomást szereztem arról, hogy a lelet Kelemenfalván csakugyan megtörtént, de a lelet tárgyának már csak néhány darabja volt található, mert a lelő, Mrva József kelemenfalvi szabómester neje azt egy galicziai házaló zsidónak eladta. A vett hír után rögtön kirándulván a lelet helyére, a találóval kimentem a hely színét megvizsgálni, hol is említett Mrva József és nejét körülményesen kikérdezvén, a leletre vonatkozó következő adatokat nyertem.

A kelemenfalvi völgy nyílásától délfelé menve s követve a hegyi patak folyását, mintegy száz ölnyire a völgy nyílásától, s körül-belül százötven ölnyire a községtől, a kis hegyi patak egy malom-kerék forgatására szolgál, hová a községbeliek örölni való gabonájukat hordják. A malomtól lefelé haladva, ötven ölnyi távolságra 1872. év szeptember hó 2-án említett Mrva József kelemenfalvi szabómester neje a patakra mosni ment, s a víz jobboldali partjában egy gömbölyű doboz alakú tárgyat pillantott meg azon a helyen, ahol épen fehérneműt lerakván, azt mosni akarta. A tárgy alsó része a patak vízében, felső része pedig a víz színe fölött egy lábnyi mélyen a gyeperdő felső rétege alatt hevert, s azt onnan könnyen kiemelvén, a lelet tárgyával haza sietett.

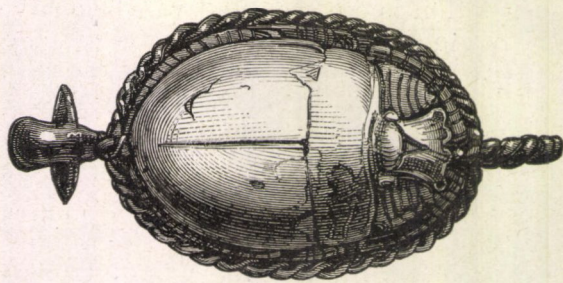
A talált doboz 0·155 magas s ugyanannyi átmérőjű gömbölyű alakkal bírt, olyformán, hogy az egész tartály három összetett darabból állott. A doboz teteje és fenéke egy a központból kiinduló, egyszerűen csavarodó spirális tekercsből állott, legszélső csavarodásának végződése a földélen lefelé, a fenéken pedig fölfelé görbülő horogban fejlődött ki, a doboz középső, illetőleg oldalait képező részt 0·060 szélességű, s háromszor forduló lemez alkotta, melynek felső és alsó vége 0·015 méternyire keskenyülvén, egy nagyobb és kisebb, egymás mellett paralell fekvő lyukkal van ellátva, mibe a fedél és fenék tekercseinek horga beakasztatott, és az oldalrész kisebb lyukán az oldallemez belső részébe huzatott. Ott, hol az oldallemez csavarodása egymást érinti, 0·010 méternyi széles lemezzel letakarva és megerősítve volt, mint ezt az 1-ső szám alatti rajz mutatja.

Ezen, most körülményesen leirt doboznak anyaga bronzból készült, s amint annak egyes töredék-darabjai mutatják, az a bronz-korszakból való, érdékességét azonban szerkezetének egyszerű leleményessége rendkívül emeli, s kipótolhatlan kár, veszteség, hogy az az illető találó által darabokra törtetett, mert említett Mrva József, amint azt saját mondatával igazolja, felnyitni nem bírván, szétfeszítet'e s összetörvén, tömve találta

különbozó nagyságú és pápaszem alakú spirálékkal, karikákkal, gyűrűkkel, melyek zöld színűek, de némelyek tiszta arany-sárgák is voltak.

Majdnem két hónapig egy zsákba zsúfolva padlásán tartogatta, mignem megbetegedvén, neje a lim-lomot, ócskaságokat egy 30 krajczárt érő kendőért egy galicziai házaló zsidónak eladta, hogy férjének egy kis erősítő pálinkát vehessen rajta. A házaló nevét azonban nem tudá s azt meg sem mondhatá többé.

A lelet néhány jelentéktelen darabját sikerült a faluban még feltalálnom, úgy szintén a doboz közép-falának egy részét, azok alakja a 2-ik szám alatti rajzon látható; a

1-ső ábra.

2-ik ábra.

találót néhány forinttal megajándékozván, eltávoztam, kellőleg figyelmeztetvén még, ha netalán ilyenmí leletekre akad, a bő borraló teljes reményében velem tudatni ne késlekedjék. Alig hagytam el a helyet, a szabó neje utánam szalad, s az említett leletből még egy darabot, amit a padka alatt felejtett, hozott hozzám, s bőkezűségemen vérszemet kapva, azt néhány forintért megvételre kínálta; szó nélkül kifizetvén a kívánt összeget tovább hajtattam, kíváncsi vizsgálat alá vevén a piszokkal és sárral teli tárgyat, az itt-ott sárgásan csillámlott ki az agyag-bura piszkos és ujjnyi vastag rétege alól. A karkötő alakú tárgy felső részéről lekaparva a mocskot, egy gyönyörű scarabäus alakja sejteté velem a lelet nagyszerűségét. Újólág visszatértem a találó lakására, kikérdeztvén azt a lelet azonossága felől a többi tárgyakéval, s nyilatkozata szerint egy helyütt találta ugyan az említettekkel, de nem egyszerre, miután ugyanazon lelhelyre később is kiment, oly szándékkal, hogy ott még ásatási kísérleteket teend, azonban munkájának sikere csak a nékem átadott egyetlen tárggyal jutalmaztatott, mit a fent leirt doboz mellett alig néhány hüvelyknyire talált az említett helyen.

Hazai archaeológiánkra nézve, ime minő érdekes és belbecsére nézve mily értékes lelet veszett el ismét a találó tudatlansága miatt, ki az ócska rondaságokat néhány krajczárért elpazarolva, érettük talán százakat kaphatott volna. Boszús töprenkedésem bárha nem jól sejtí, hogy azon elroncsolt doboz zöldes színű tárgyai között a sárgásak

arany holmik lehettek; annál is inkább, mert ezen völgy már több arany-leletet is szolgáltatott; a magyar nemzeti muzeumnak birtokában is van, mint azt a muzeumi képes katalauz 23-ik lapján a 45-ik ábra alatt följegyezve találom.

A fentebb említett kelemenfalvi lakos által talált tárgy lignitből természetűn faragott 0·045 hosszú, 0·031 széles közép átmérőjű, és 0·020 magas-ágú scarabäus atechus sacer — melynek jól kifejlett lábai, fej alakítás és a röpp-takarók elválasztott két része avatott kezekre mutat. A metszvény lapos talaján hat egyenközü vonallal elválasztott sorban az egyiptomi jelkép-írás 0·001 mélyen bevéselt hieroglyphjei szemlélhetők, melyeknek negyedik sora még külön is egy vonallal van bekerítve. A bogár teste egész hosszában az alsó talaj felett 0·003 magasságban, 0·002 átmérővel keresztül van fúrva. A metszvény külső felülete a hátán sötétzöld és szennyes barna színű, talajának felülete, ahol a jelképek metszvék, vörös-barnás, zöldes s imitt-amott szennyes sárga színű; tapintása fényes, salakos, mi valószínűleg az égetéstől eredt, miután sok esetben a kő természetéhez képest metszés előtt vagy után tűzbe tétetett, mi által ama salakos fénylő kinézését nyerte. Ilyen égetett karniól és steatitből készült Scarabäusok a berlini királyi gyűjteményben is szemlélhetők. ¹⁾

Ezen rendkívüli nagyságú és domború faragásánál fogva, de különösen hatsoros hieroglyphokkal ellátott, felette becses scarabäus kettős csavarású arany-sodronyba van foglalva, mely sodronynak vastagsága 0·002, mi a fejrészen levő fúrásba merül egyik ágával, másik ága pedig lefelé hajlítva 0·004 vastagodik, s kettős csavarású sodrony képez, mely hosszukás köralakban perez gyanánt kanyarodik a scarabäus hátulsó része felé oly módon, hogy a metszvény talaja és a sodrony kanyarulása között 0·037 köz marad s végződésében 0·088 hosszúság után visszacsavarodik, midőn is a végén a visszacsavarodás által 0·005 zárt körű nyílás képződik, a mibe valószínűleg a hátulsó nyílásból lefelé nyúló phallusnak hátsó részére alkalmazva volt, de már letörve talált horog beakasztható vala; mert ugyanis a scarabäus hátsó részén való fúrásba a foglalványának egyik sodrony-szála lefelé szolgál, mint az eset annak elő részében is van, másik szála pedig a sodronynak lefelé görbülve, 0·029 hosszúságú, és szárában 0·005 vastagságú phallust. ábrázol, melynek a sodrony-perez felé eső, tehát hátulsó oldalán látni a törés helyét, ahol a most említett horog alkalmaztatott arra, hogy a phallust a sodrony-perezczel összekapcsolni lehessen, s ily alkatás mellett hihetőleg ékszerűl használtatott.

A foglalvány a sodrony-perez, s a phallus a kovácsolás jellegét viselvén magán, művezetének kivitele a mesteri kezeket nélkülözé, s habár a scarabäus foglalványával nem egykorúnak tartható is, de azt rómainak, — mint a bécsi kiállítás művészeti hivatalos catalogusában olvasható ²⁾ — nem állíthatom; nem pedig sem a művezet, sem az eszme kivitelére nézve, melyen a legkisebb római jelleg sem található, s ha az egésznek öszvezete az egyiptomi culturát meg is tagadhatná, eltekintve a mű tisztán egyiptomi felfogásától, a drótostót szerű kezelés hasonmívezetű leletek nyomán inkább a bronz-cultura kelta-korszakába vezet; annál is inkább, miután tudvalevőleg Felső-Magyarhonban Tátra-alji vidékén római telepek nem léteztek, mit a történelem és a római leletek teljes hiánya is bizonyítani látszik. De ha tekintetbe vesszük az egyiptomi műveltségnek — minden elzárkozottsága daczára is — ama kifejlődését, mely a későbbi görög és római culturát jóval

¹⁾ Dactylitheka Stoschiana 7-ik sz.

²⁾ Offic. Kunstkatalog. Wien, 1873. 45. l. 63. sz.

megelőzte, s az utóbbiaknak műveltségére lett nagy befolyását, ha tekintetbe vesszük, hogy az egyiptomiak már a legrégibb időben is aranymívességet gyakoroltak, a vegytant ismerték, miután azt az aranynak ezüstteli vegyítésére felhasználták, mely oknál fogva még később is Diocletian betiltotta az egyiptomiaknak a chemia tüzését, oly szándékkal, hogy azokat elszegényítse; hajlandó vagyok állítani, hogy a nevezett scarabäus arany foglalványa, mert római mívezetre semmi sem utal, egyiptomi eredetű. Hogy az arany Egyiptom ó-kori culturájában feldolgoztatott ékszerekre, az kitetszik már a mozaikus könyvekből is, midőn Pháraó Józsefnek a nyakába arany lánczot akasztott, és saját ujjáról a gyűrűt lehuzván, azt József ujjára tűzte ¹⁾, láthatni továbbá az egyiptomi szobrok nyaka körül ékszereket ²⁾ s a sarkophagok, koporsók falain előállított alakokon is. A berlini királyi gyűjteményben I. osztály 36-ik szám alatt van egy barna-fekete és fehér színű két rétegű onyxból metszett scarabäus gemma ³⁾, mely ó-egyiptomi, arany foglalványú, tojásdad oldalainak széle aranynyal berakva olyformán, hogy az által a fúrás nyílása eltakar-
tatik, s a nyílás helyén egy karika alkalmaztatott, melyen az viseltetett, ugyanazon gyűjteményben van még egy másik karneol scarabäus gemma II. osztály 406-ik szám alatt, melynek szintén ó-egyiptomi arany foglalatja van. A bécsi császári királyi gyűjteménynek egyiptomi régiségei között a múmiák sarkophagjaiban talált különféle arany tárgyak sorában arany gyűrűbe foglalt scarabäus gemmák is fordulnak elő ⁴⁾.

Azonban ha a scarabäus átfúrása talán indokolhatná azt, hogy a foglalvány későbbi, mi egyébiránt a fúrásból apodictice nem következtethető, annak nem természetes kifolyása még, hogy azért a foglalvány római, és az egyiptomi nem lehet. A foglalvány technikája semmi római argumentumot nem bír fölmutatni, holott ha ezen foglalvány phallusát az 5-ik szám alatti láncz phallusával összehasonlítjuk, a mely pedig bizonyára nem római, majd nem állítható, hogy mind a kettő egy gyárból eredett, mert azok hossz- és szélességi méretei ugyanazok. Ha pedig fölveszszük az egész tárgy összevetését elömlő gondolatot, melynél fogva a scarabäus atechus sacer, univoca monagenes, annak egyiptomi felfogás szerinti himneműsége a phallus által kifejezést nyer; s az önmagából eredésnek symbolisticus jelképezését, a belőle eredő és ismét visszatérő csavarodás által a karikának állítja elő; továbbá a jelen esetben Ptah phallusa, mint az összes létezés utolsó ősoka a nemzési erőt ábrázolván, a phallus-cultus igen eleven kifejezésére találunk az egyiptomiaknál a Min istenségben, ki mint Koptas főistene, az istenek apja, felálló phallussal ábrázoltatik ⁵⁾, aki egyébiránt Ozirisnek csak egyik variatiója ⁶⁾ s minek tisztelete, mint már arra Brugsch is emlékeztetett, az ithyphallikus Oziris Dionysus-cultussal összefügg ⁷⁾, kinek holdtöltekor sertést áldoztak, s tiszteletére a Pphallofóriák és Pemyliák ünnepét tartották; s végre az élet melegének erejére vonatkozólag Ptah symbolistikus előállítása a scarabäus himnemében Róthnek a kozmikus hatalmak octoása szerint; — mintegy elárulja az egyiptomi szellemnek theomythikáját — nem vagyok képes azon meggyőződést

¹⁾ Mózes I. k. 42. 42. vers.

²⁾ Offic. Kunstcatalog. 1873. Wien, 74. l. 10. sz.

³⁾ Dactyl. Stosch. I. 36. sz.

⁴⁾ Übersicht d. egypt. Alterth. d. k. k. Münz und Antiquen Cath. 1872. 20. l.

⁵⁾ Görres Asiat. Myth. Gesch. II. k. 369. l.

⁶⁾ Brugsch Geogr. Inschr. I. k. 213. l.

⁷⁾ Plutarch de Iside et Oziride. Cap. 51.

⁸⁾ Brugsch Geogr. Inschr. I. k. 200 l.

magamévá tenni, a melynél fogva eme foglaltványt rómainak és nem inkább egyiptomi-
nak tartsam.

A most leirt scarabäusnak kitünő becsét emeli még annak ritka nagysága, s felette érdekessé teszi a talajára bevéselt hatsor jelkép-írás, mi nem csak valódi egyiptomi eredetének kétségtelen bizonyítékaül szolgál, de egyszersmind adatokat nyújt az egyiptomi cultur-történet egynémely mozzanatainak megvilágítására is. Ami annak nagyságát illeti, bárha hosszabbak vannak is, de azoknál tudtomra a bogár-alak természetes domborulása hiányzik, és az ennek nagyságát megközelítő darabok hieroglyphikus vésetekkel vajmi gyéren vannak ellátva. A berlini királyi gyűjtemény legnagyobb darabja, 0'036 hosszúságú serpentinből van faragva, s azt már Winkelmann is kitünő nagyságúnak nevezi ¹⁾ holott a kelemenfalvi lelet hosszúsága 0'045, s e szerint 0'009 nagyobb a berlini gyűjteményben létezőnél.

Azon szenvedélyes kitartás, nemes ihlettség és hivatottság, mely a nagy nevű Champollionnak lehetővé tette a rosettei kőnek két nyelvű feliratából a hieroglyphok titkairól fellebbenteni a fátyolt és meghazudtolá az egyiptomi hermetikus könyvek azon egyik tételét: hogy Egyiptomról az utókor csak lihetetlen meséket halland, és csak a kövekbe metszett jelképek érthetetlen szavai lesznek maradandók, s habár az Augustus idejebeli Hermapion volt az utolsó, a ki Egyiptomi szövegű iratokat görögre fordított, s majdnem két ezer évig a hieroglyphok titkai egyiptom ókori történetét elzárták előttünk; Champollion nagy szelleme már is oly irodalmat teremtett az egyptológia terén, mely nekem is lehetővé tette több évi tanulmány mellett, ezen értekezésem tárgyaül szolgáló Scarabäusnak hieroglyphikus iratait megfejteni, s annak ez alkalommal kellő magyarázatát adni.

Követve Brugsch és Reinischnak az egyiptomi jelképirásra vonatkozó megfejtési elveit, s az előbbinek nyelvtanát; tekintetbe véve a jelek phönetikus, ideographikus determinatív jelentőségét, az összehasonlító szónyomozás alkalmazása mellett a kopta, és latin átiratok nem csekély nyomatkát: az említett scarabäus hieroglyphainak a 4-ik szám alatti rajzban sor szerinti értelme és fordítása a betűket jobbról balra olvasva, a következő:

A legelső sor »Apathi« Théba városának, hol Aman-ra, mint főistenség tiszteltetett, ó-egyiptomi elnevezése. Brugsch szerint: aphant Théba keleti oldalának egyik város része volt, hol a híres Ammon templom állott; ²⁾

a második sor első jelei elmosódván, kivethetlen, azonban a következő betük: *Moun* kellő magyarázatát adják az előbbi jeleknek is, melynél fogva az „*Ra*“ lehetett, s vonatkozással az első sorra, »Ra-amon« napistent, mint Théba legfőbb istenét fejezi ki, az isteni, illetőleg pedig a királyi hatalom phönetikus jelvényezése mellett, mint az itt is előfordul. Tulajdonságaira nézve mint az istenek királya, az Ammon papok pantheistikus taná szerint: a mívelődés láthatatlan szelleme s a nagy világ négy alkotó elemének Hegeamonja ³⁾ Ammon a természet éltetője, ősoka a létnek, Ammon a nap istene stb. ⁴⁾;

a harmadik sor értelme, a nap fia hatodik uralkodója, vagy dynastiája; ideographikus kifejezése azonban az uralkodás hatodik évét is jelentheti. A »hur« mint fiu

¹⁾ Dactyl. Stosch. Schlichtegroll 4 ik sz.

²⁾ Brugsch Geogr. Insch. I. k. 167 l.

³⁾ Lepsius: Über die Götter der Vier Elemente bei den Egypt. Berlin 1856.

⁴⁾ Reinisch: Ammon; Pauly Real. Encyclop. 2. kiadás. I. k. 861—867. l. l.

phonetikus és determinatív jele csakis a nap-isten »Ra«-ra vonatkozhatik, mert mint ilyen, hasonlóképen van előállítva az Esnei feliratban is, átvett, azaz jelvényes értelemben. »Te élteted az ember mindkét nemét, a te sugáraid által,«¹⁾ bizonyítja azt továbbá »Ra«, mint nap-istenhez intézett fohász: »Imádjuk Rát, ha sugárait a világ a mindenségre szórja²⁾ s végre a halottak könyvének eme tétele: »Én Ra isten, a kelő nap stb.³⁾ az egymás fölött álló három vessző, bárha a magánhangzók a, e, u-t helyettesítik is, az itt összetett kétszer három vessző az év hieroglyphikus előállítására mellett, csakis évszámot, illetőleg pedig hatot jelenthetett;

a negyedik sor a tulajdonképeni dynastia, vagy uralkodó neve: Par; ezen szónak arologiája, ha a helyes olvasás meghatározásával a »P« hieroglyphikus írása mint Ph mondatik ki s a már biztosan nem olvasható ötödik betű netalán »ó« lehetne — előfordul hasonló ideographiával a karnaki obelisk talaján »én a Pháraó állítottam föl ezen gúlát stb.⁴⁾ ami megint csak a harmadik sor »uralkodás« vagy »uralkodó« helyes magyarázatát bizonyítaná; mert a Pháraó királyi vagy hatalmi czíme volt az egyiptomi uralkodó dynastáknak; sajnos, hogy épen ezen sornak jelképei már elmosódtak s többé nem olvashatók, a külön keret azonban a Pháraó nevére utal itt is;

az ötödik sor »nab Parassan«: Par azan földén, vagy országban, vagy pedig Par azan népe között. Ezen jelkép $\Delta\Delta\Delta$ phonetikus használata a legtöbb esetben megfelel a latin »terra« fogalomnak, mint például a négerok földje, Núbia országa, az alvilág, az élet földje stb. Így találjuk ezen jelnek ideographiáját az azt megelőző szónak összekötésében a halottak könyvében, »a négerok Núbia troglodytái⁵⁾; mint külföldi, barbár és idegen nép; Lepsius szerint »Naharina föld«⁶⁾ továbbá a Vaticán egyik stéljén »minden ország népei«; előfordul ez a Pháraók czímében mint »Egyiptom védője, a barbárok büntetője;«⁷⁾ a világ négy irányának mint földrészek phonetikus kifejezésével, mint az egy thébai föliraton olvasható, hol előadatik, midőn Ammon II. Ramzes királynak uralmat adott »dél, észak, nyugot és kelet fölött⁸⁾; legbiztosabb magyarázatát azonban ezen szónak »Par azan« adja a halottak könyvének 145-ik fejezete »Anura mezőny kapujának kezdete Par azanban«⁹⁾; s bár ha mostanig eldöntetlen dolog, vajjon »Anura« egy képzeleti tájék-e vagy valami necropolishoz kötött fogalom, vagy mythikája a túlvilág édenének, a boldogság memyországának? legtöbb valószínűséggel bir Brugschnak gyanúja, a melylyel Anura földét a Serapeum közelébe helyezi, a mai Abusir Par azan falu mellett s a Diodor által leirt Archarásiával identificálja¹⁰⁾;

a hatodik és utolsó sor »Tazat« örökéletet adó, az élet országa, az örökkévalóság hazája, a vég nélküli tartósság földje. Ezen utolsó tétel phonetiko- ideographikus használata, viszonyítva az ötödik sor értelméhez »örökéletet adót jelent, s ily értelemben fordul elő hasonló phonetikával Lepsiusnál »Gamb jön- az örökéletet adó házba«¹¹⁾; hason-

1) Champollion, gramma. égypt. pag. 450.

2) Brugsch Monument de O. égypt. pl. VI. I.

3) Todtenbuch Cap. 146. 30.

4) Prisse. Monum. pl. 13.

5) Todtenbuch, Cap. 164. 6.

6) Lepsius. Taf. XIX.

7) Amm. Marc. XIV. 4.

8) Roffelin. Mon. CXIV.

9) Todt. Buch. Cap. 145.

10) Diodor I. 96.

11) Lepsius Denkm. II. 78.

lóan olvasható a Munh hutupf stélen a britt muzeumban. »Készen áll az örökéletet adó lakás számomra abydosban¹⁾; a halottak könyvében ismételve előfordúl: »elértem az örökéletet adó földet, országában a végteleni tartósságnak (Tazat)²⁾, Champallionnál találok »az ő teste az örök élet országában nyugszik.«³⁾

A »Tazat« szó végbetűjének »r«-reli változata az egyiptomi szóragozás alapján az örökkévalóság értelmében a cselekvő igét főnévvé változtatja, különösen pedig földrész vagy ország jelentőségben. Példát szolgáltat erre Sharpe egyiptomi feliratok című művében: »Anubis Tasarnak az örökélet országának ura«⁴⁾ »Anubis Tasarnak ura első Amenniben⁵⁾, azaz Anubis az örökéletnek ura, első a paradicsomban.

A most leírt és magyarázott hat sor egyiptomi jelképirásnak összekötött s a tételeknek egymáshoz viszonyított értelme tehát a következő: *Thebának istene Ammon Ra mind a két élet ura, a nap fia hatodik évi uralkodóját Pa . . . Parazan földén örök életben részesítsed.*

Ime ezen hieroglyphikus szövegezése a tárgyalt Scarabäusnak vajmi fölötté érdekes azon fönnforgó körülménynél fogva, miszerint annak eredetét az egyiptomi cultura azon korszakába vezeti vissza, midőn annak rég letűnt műveltségi epochája az ókor történése előtt is ismeretlen volt; fölviszi az egyiptomi dynastáknak történelem előtti sorába, midőn a száz kapúval ellátott Thébának neve Aphet volt, midőn a Pháraók dynastiájának a történelemben ismeretlen nevű egyéne a nap fiának nevezetett, s a Lagidák és Ptolomaidák egy, már elhamvadt cultura romjain újra fölépíték az egyiptomi államot, művészeti, állam, hittani és összes civilizátori hatalmával, a történetileg már ismert XII. dynastianak trónraléptével; s ha Bey Mariette legújabb fölfedezései az egyiptomi cultur-történelemnek kifejlődését az V-ik dynastia koráig visszadobja az egyiptomi múlttörténelemre vonatkozó állításokat, ám ki mondja meg, hol kezdődik, melyik ezred évből ered a kelet culturájának kezdete, s hol a támpont, a melyből a fennmaradt cultur-tárgyak korának meghatározásában kiindulni lehet. Ily körülmények között vajmi nagyfontossággal bír a hazánkban előforduló tárgyak, különösen pedig cultur-tárgyaknak beható tanulmányozás általi kellő méltatása, amnyival is inkább, mert vajmi csekély az, mit a hazai régészet az egyptologia tanulmányozásából fölmutatni bír, pedig ha nem tömeges is, de nem is annyira csekélyek az egyiptomi cultura maradványai leleteink között, hogy régészetünk örövendetes haladása közben azokra a jelentéktelenség bélyegét üssük, s ne foglalkozunk tüzetesen vele, mint archacológiánk egyik kiegészítő részével. De térjünk ismét vissza tárgyunkhoz s vegyük föl az elejtett fonalat.

III.

Ha nem is nagy sikert, de talán némi eredményt fölmutató régészeti foglalkozásom közepette oly szerencsés helyzetbe engedett jutni felfedezéseinkbeni különben is nagy tényező, a véletlen, miszerint meglepetéssel constatálhatom azon felötlő jelenséget, hogy az egyiptomi cultus-maradványok hazai leleteink között sokkal nagyobb számúak, mintsem hogy azok a bronzleletek többi tárgyainak leírása mellett, külön eszmemenet, követ-

¹⁾ Sharpe Egypt. Inser. pl. 18.

²⁾ Todtbuch. Cap. 15. 6—7.

³⁾ Champollion Gramm. 335.

⁴⁾ Sharpe Egypt. Insc. pl. 56. 3.

⁵⁾ Ugyanaz l. e. — pl. 25. 1.

keztetések és állításokra ne vezessék a régészettel foglalkozókat. A Pannónia és Dácia területén talált számos egyiptomi műemlék s cultushoz tartozó tárgyak kiválóan érdekesek is, s itt legelső sorban áll az egyedi ibrik »Oinochoë«, illetőleg pedig prefericulum, amely pedig tisztán egyiptomi cultustárgy, habár némelyek szerint annak alsó és felső része később illesztetett az edény közep részéhez, miután annak némileg elütő jellege van a középrésztől, ez esetben is azonban a görög ékítmények nevezett hullámos meander, mi az alakok fölötti párkányzat felett körül fut, okvetlen egyiptomi, mert ha emlékezetem nem csal, a Pulszky Ferencz muzeumi igazgató úr birtokában levő Imouth-féle egyiptomi szobornak aranyból berakott nyakéke hasonló díszítésből áll, már pedig ezen szobor kétségtelenül egyiptomi készítmény. Az ó-budai stéle, a varsányi lelet sárgaréz tárgyai és gyöngyök, mik szintén barbár eszközökkel Nagy-Romhány körül találtak, s több más, nagyobb számú bálvány-szobrocskák, melyek hazánkban elszórva oly gyakran találhatók.

Hivatalos s több oldalú foglalkozás közben csekély személyem a lipó-megyei régiségek feltárása körül már kilencz ilyen adatra hivatkozhatik; s a mostan leirt utolsó Scarabäus-lelet már flagrans esetté vált, mire az egyptologia terén szerzett tanulmányaim felhasználása s a leletek körülményeiből levonható következtetések mellett — az olvasó közönség figyelmét felkölteni némileg kötelességemnek tartom; s megvilágítása annak: vajjon a kelta-cultustól tényleg elütő, és egyiptomi ellentétes cultus-tárgyak miképen juthattak a hazai bronz-korszak leletei közé? archaeológiánknek ez iránybani meddőségét legalább kezdetleges mívelés alá veendő.

Az »Archaeologiai Értesítő«-nek V-ik kötetében ¹⁾ elemezvén a jalóczy bronz-lelet tárgyait, csak röviden érintém azon darabokat, melyek az egyiptomi cultusra vonatkoznak, s mint ilyenek, akkori értekezésemhez szigorúan nem is tartoztak. A jalóczy bronzok barbár korszaki tárgyai között előfordultak az egyiptomi cultushoz tartozó bronzok; egy 0.053 magas négyyszögű talapzattal bíró szobrocska, melynek fejdíszje az egyiptomi istenségek legjellemzőbb megkülönböztetéseül a Psent; hegyes szakála, jobbkezében a sakál jogar, baljában a korbács, Ptah-Patuch mint Memphis legfőbb istenét ábrázolja, megfelelő a görög mythologia Hephestosának ²⁾, egy másik, de ehhez hasonló 0.065 magasságu bronz-alak szintén Ptah-szoborka ugyanolyan előállítással. Az előbb leirtnak alján egy 0.003 kinyulás van balfelöli oldalán, hátán pedig a váll és nyak között karikával ellátva, mibe zsinór huzatott be olyformán, hogy az felfüggeszthető legyen, a most érintett csak a talaj aljából kinyuló dudorral bír. Továbbá az 5-ik szám alatt egy öt tagból álló láncdarab, melynek középső tagjából egy jól kifejlett plasticus alkotású phallus nyúl ki. A láncdarab hosszúsága 0.106; a középső tagon lévő phallus 0.030 hosszú. Egy ehhez hasonló phallus-láncz, ha jól emlékszem, a nemzeti muzeumban is van, oly különbséggel, hogy ezen a phallus nem a láncz középső, de annak végtagjára alkalmaztatott. Hogy ezen phallus-láncz nem római eredetű, engem bizonyossá tesz arról azon fennforgó ténykörülmeny, hogy annak művészete és ornamentikája inkább barbár ornamentumokkal bír, a lelet barbár bronzkori, s ha a priap művelése talán igen, de a phallus ilyképeni előállítása a rómaiaknál egyáltalában elő nem fordul, s a kelták ebbeli divinatiója legalább előttem ismeretlen. Egy, a zöldes szírony alatt itt-ott kibukkanó vörös festéssel bevont

¹⁾ Archaeol. Értesítő 1871. V. évfolyam 2-ik sz. 26. l. 1.

²⁾ Euseb. Praepos. evang. III. 11.

0·070 magasságú szobrocska Hur-pa-chruda=Harpokratest ábrázolja, vagyis »Horust« a gyermeket, minek jellemzéseül a jobb keze mutató-ujját a szájához emeli, s balkezeiben — mi a jelen példányról letörött — az élet jelvényét tartja. Az említett szobrocska Chur-pa-Chrudu, Horus a gyermek Harpocrates ¹⁾ a név-analogiából kitűnik, mert Harpocrates, Horusnak Oziris és Isis fia nevének változata, s ábrázoltatik a leirt alakban lépdelő helyzetben, és egy lótus virágon ülve Psenttel fején, balkezeiben a hatalom jelvényével, a görbe bottal és kor bácsesal ellátva, mint ez mind a két alakításban a miramarei gyűjteményben is előfordul.

A most megkülönböztetett kétféle alakítás az ó-egyptomi; a későbbi egyptomi cultusban Harpocrates, mint a Hermontesi emlékkövön XVI. Ptolomäus korából látható, hétféle variációban fordul elő; minek tárgyalása azonban most ide nem tartozhatik.

Továbbá egy 0·110 hosszú, közepén 0·005 vastag bronz-rudacska, melynek egyik végén 0·025 hosszú, s az »Un« istenségnek szentelt fekvő helyzetben levő nyúl-alak; másik végén pedig az egy koronájú Psenttel ékített s csak nyakig látható emberi alak szemlélhető. Ezen kis bronz-rudacska használati czéljára nézve igen mystlikus, s azt elhatározni akarni majdnem lehetetlen; mert sem fűrés, sem fül vagy nyílás rajta észre nem vehető, ami elárulhatná, ha vajjon nem-e ékszerül viselték, sem nyele, melylyel valamibe beleilleszthetni lehetett volna; a játékszer hypothesisét kizárja az »Un« előtűntetése, mert gyakran előfordul azon eset, hogy az egyptomi istenek a nekik szentelt állatok symbolikája alatt ábrázoltatnak; erre számtalan a példa, különösen a sarkophágok hieroglyphái között, hol »Ra« mint nap golyója, Horus mint ölyv, Ptalh scarabäus, Thoth mint a hold istene, a kutya, majom alakját viseli stb.

Nézetem szerint az említett bronz-rudacska minden, a czélját gyanítható jelenség hiányában, viszonyítva a nyúl ideographikus jelentőségéhez, csakis cultus-tárgy lehetett.

Ezen tárgyakon kívül még két esetben fordul elő egyes scarabäus-lelet, s végtére a kelemenfalvi lelet között a 3-ik szám alatti s immár bőven tárgyalt nagy scarabäus. Egy másik példány piszkos szürke, fehéres foltokkal tarkázott 0·024 hosszú s közepén 0·018 széles és domborodásában 0·010 magas gránitból készült scarabäus, mely mintegy hét évvel ezelőtt a Vág mentében a rásztok-tarnóczy réteken Brtány József tarnóczy kath. plébános által találtatott, s adománya folytán birtokomba került. E darabnak művezete a fej, a nyakvért, a röpp-takarók feltűntetésében kezdetleges, s inkább csak egyes vonalak által van jelezve. A lábak nyomai, melyek a has alá huzódnak, szintén csak egyes vonalokban mutatkoznak, mely körülménynél fogva annak alsó része nem sima, s így rajta hieroglyphák nincsenek, és sem hosszában, sem széltében át nem furatott. Bárha átatánosan a scarabäusoknak a test hosszabani átfurását valódi régiségének criteriumaúl tekintik, mi ugyan legfőlebb csak annak tanúságaúl szolgálhat, hogy az átfúrottat zsinór vagy szalagra fűzve viselték, s az át nem fűrott foglalva, más módon használtatott, van elég példa rá, hogy a valódi ó-egyptomi scarabäus nem mindenik furatott át, s némelyike nem is a test hosszában, de annak széltében van átfúrva; így például a berlini királyi gyűjteményben a negyedik szám alatti zöld átlátszó serpentintből metszett scarabäus a test szélességében furatott át ²⁾, hasonlólag ez említett gyűjteményben, I. oszt. 31. számú karniol scara-

¹⁾ Plutarch: über Isis; Lucian: Lucill. 39.

²⁾ Daetylioth: Stosch v. Schlichtegroll 4. sz.

bäus szélességében ¹⁾, I. oszt. 51-ik sz. ²⁾ calcedon szinte szélességben; ugyanott a 7-ik számú steatit, a 8-ik számú égetett sarniol, 10. számú karniol Scarabäusok niacsenek furattal ellátva. A 7-ik szám alatti 0·018 hosszúságú, 0·013 szélességű domborodásában 0·009 magas, kékes-zöld színű turquoisból metszett scarabäus. A fej, nyakvért, röpp-takarók s a lábszárak jól kifejtett alakja és idomítása csinos, gyakorlott kézre mutat, a test hosszában keresztül fúrva. Alja lapos, s »Ra: mint napisten, Toth mint Ibis symbolisticus ideographiával ábrázolva.

Hogy a scarabäus *ateuchus sacer* az egyiptomi cultus dogmáiban nemesak, de a metempsichosis tanaiban is előkelő szerepet játszott, és sokféle tulajdonságainál fogva sokféle jelentőséggel is birt, úgy a hieroglyphikus emlékmaradványok, az ó-kor classicus íróinak följegyzéséből, mint a régi egyptologia jelenkori művelőinek indokolt nézeteiből kiderül; s Egyptom földének climatikus és földirati helyzete a természet-tudományok kezdetleges ismerete, — bár a physikai világ külső tünetének észlelhető nyilatkozatába hasonló viszonyok között az egyiptomi tudósok, illetőleg pedig hierarchák sokkal mélyebben behatoltak, mint a többi korunkbeli népek tudósai, — nem szülhetett más eszméket, mint épen aminők a cultus mysticismusának megfelelőleg létrejöttek. Így keletkezett az univoca monogenus, az önnemzés eszméje; mi a propagatio ismert kettős nemétől elítve, kész volt az univoca-nemzés megfigyelt természetfölötti jelenségének oly erőhatalmat tulajdonítani, mi fölébe helyeztetett mindannak, mi a természetben a felfogható rend és jelenségek sorába tartozott.

Az ó-egyiptomiak gyakorta tapasztalván, hogy a scarabäus sacer meleg időjárás után a sárban és állati hulladékokban mintegy termettek, mit ők az önmagábóli teremtettségnek neveztek, és alkalmat szolgáltatott arra, hogy a természet teremtettségének jelképévé legyen. Azon tapasztalatuk, hogy a Nilus apályakor egy nekik megfoghatlan módon jelennek meg, s mert szaporodásuk folyamatát nem ismerték, azon meggyőződésre jutottak, hogy ezen bogár azon anyagból leli létezését, a melyben megjelenik, és mert a scarabäust csak himneműnek hitték, felőtlőleg más következtetésre nem is jöhettek, mint hogy azok létele és szaporodása a természet törvénye fölött áll. Így lehetett a scarabäus a sajátosságos teremtettség erő és az önszarmazás jelképévé, s ezen eszme láncolata folytán bizonyos hasonlatosságot találtak maga az istenség fogalmával, mint amely fogalom saját létezésének okát önmagában találja; a miért is a scarabäus az egyiptomi symbolistikában, a gemmákon, érmeiken, mumiákon, talismánokon, obeliskeken, s más művészeti tárgyakon oly előkelő és nagy szerepet visel. Egész nagyszerűségében ábrázolva láthatni a campániai obelisk legfelsőbb szögletén ³⁾, a pomphiliai obelisk első töredék darabján ⁴⁾ s végre a campaniai obelisk három csúcsán ⁵⁾. A scarabäus természetfölötti tünetének cultusához igen sokban járult még azon körülmény is, hogy majdnem gömbölyű alakja s fénylő aranysugárzó röpp-takarója a nap alakja és fényéhez, mint a létél legközelebbi látható okához hasonlóan találtatott, s mozgása majdnem mindig körben történvén, ez által a nap és hold körforgásának jelképévé vált. — S ha tekintetbe vesszük, hogy a scarabäus fejvértjének alakulása által a többi bogarak közül kitűnik, az ó-egyiptomi nép képzelődési tehet-

¹⁾ Dactyliothe: Stoseli v. Schlichtegroll I. 31.

²⁾ Ugyanott I. 51.

³⁾ Zoega Tab. 5.

⁴⁾ Ugy. Tab. 4.

⁵⁾ Ugy. Tab. 6.

sége által igen alkalmas volt a már fölemlítettekénél fogva a cultus symbolistikájában oly kitünő helyet foglalhatni. Az önnemzés hite, fénye, mozgása, alakja és az előítélet által valami fenségesebb lett, sőt saját papja és temploma lévén, benne az istenek átváltozását hitték. Arnobius erre vonatkozólag mondja ¹⁾ az egyiptomiak a bogárnak scarabäus és bikának magas födelű templomokat építettek; az istenek hallgatnak és nem irigylik, mert a többi közönséges állatoknak épített templomokat sajátjukúl tekintik. Ausonius írja: non taurus, non hypocamélus. . . . sed Scarabäus erit. ²⁾ Plinius említi ³⁾ »Egyiptom nagy részében a scarabäus bogár isteniszteletben részesül, mit Ápion — az egyiptomi — különös módon magyaráz, és népének ezen szokását igazolni akarja, azt mondván, hogy a bogár a naphoz hasonlít, munkája is hasonló azéhoz«, ezen tételt közvetlen megelőzőleg mondja: hogy a bogár a hulladékot golyóvá alakítva, tovább hengergeti. Ebből világosan kitűnik, hogy ezen hivatkozása csak a scarabäusra vonatkozhatik. Plutarchnál följegyezve találjuk ⁴⁾ »a kigyót, macskát és bogarat tisztelik az egyiptomiak, mert ezen állatokon az istenek hatalmának bizonyos homályos képét vélik észrevenni«. Itt Plutarchnál csakis az Ureus kigyót, mint az uralkodás hatalmát; a Bast istennek szentelt macskát és a Scarabäust lehet érteni. Alexandriai Kelemen ⁵⁾ elbeszéli: »az egyiptomiaknak háromféle írásuk van, egyik a betű-írás a közönséges embereké, a másik a titkos a papoké, a harmadik a talánszerű hieroglyphikus; ez utóbbiban a bogár a nap jelentőségével bír, mert elfordított fejjel a sárból golyót alakít, fél évig a föld alatt, fél évig a föld fölött lakik s csakis himnemű mint a nap«. Tíriai Porphirius ⁶⁾ Betaniából megjegyzi: »a bogarat csak a tudatlan és az talál a rútnak, aki az isteni szolgálatról semmit sem tud. Az egyiptomiak mint a napnak élő képét tisztelik, mert mindenik himnemű, magját a sárba rakja, azután hátsó lábaival golyó alakúvá forgatja, mint a nap az eget.« Horapollon ⁷⁾ mondja tovább: »a bogár az egyiptomiaknál önnemzésűnek — monogenes — neveztetik, mert önmagát alkotja, magának önhatármilag életet ad, s az anyaméhben nem hordatott, és nem fogantatott; ha önmagát sokszorosítani óhajtja, akkor állat-hulladékból golyót csinál, körbe forgatja, mint ahogy a nap forog, és úgy szaporodik önmagából«; itt ismét csak a scarabäus érthető. Diogenes Laertiusnál ⁸⁾ olvassuk: Manetho a természetes dolgokról kivonatában és Hekateos az írás első könyvében az egyiptomi philosophiáról mondják: »a nap és hold Oziris és Isis nevű istenek, s az egyiptomiak azokat a bogár és kigyó alakjában képzelik.«

A most fölemlítettek eléggé indokolják, miszerint a scarabäus atechus sacer elősorolt ideális tulajdonságainál fogva az ó-egyiptomiak mythológiájában csakugyan a cultus-tárgyak közé tartozott, s annak ábrázolása a tisztelet legnagyobb kitüntetésében részesült. Az egyiptomi társadalmi alapelveknek és a tudományosan kifejlődött haladásnak legfőbb tényezője, a politikai kormányzatnak sarkköve: a hierarchia, a titokszerűség lepleiben könnyen felhasználta az alkalmat a haszonlesés legönzőbb céljait összekötni a theosophiából átvett állat tiszteletében, amennyiben a krokodil, a bika, a keselyű, ibis, scarabäus stb. mint

¹⁾ Arnobeus Ado. Gent. 1. 5.

²⁾ Ausonius: Vener. szoti.

³⁾ Plinius: Histor. Nat. 30. 30.

⁴⁾ Plutarch de Izide et Orizide 417.

⁵⁾ Cl. Alexandr. Strom. IV. crit. Col. p. 556. et 556.

⁶⁾ Porphirius: de Alestia IV. 9. eadet. Troja Rh. 1767. pag. 327.

⁷⁾ Horapollon: Hieroglyphika 10.

⁸⁾ Diogenes Laert. De veptal. phil. Procam. 7. et Lips. 1759. p. 7.

valóságos istenségek tiszteltettek. Hiszen vajmi szembeötlő a haszon a titokszerű isteni tisztelet szolgálaira nézve, ha a szent állatok számára a hizott ajándékok és áldozatok azoknak titkos templomában felhalmoztattak; az eszme elég ingerrel bírt arra, hogy az minél tovább fenntartassék, már az ó-világ régen letűnt cultur-népeinek papjainál is.

A scarabäus isteni tiszteletének jelét találjuk a temetkezéseknél is, az egyiptomi mumia-sarkophágokban, kövekben metszve, vagy pedig festve a nap tekéjével, mint a »Hupar« isten, a napnak mint teremtnének jelképeként, különösen pedig a reggeli napnak jelzéseül, mint az a halottak könyvében előfordúl: »Imádat a te orzádnak Harmachis, Hupar isten szép a te ragyogó fejed a nap-hegyen stb. ¹⁾ mint reggeli nap, »Hürmachu« — a görög Armachus és »Hurmachuti« nevet visel mindannyiszor a scarabäus jelképe alatt.

A memphitikus papi tanban Ptah mint a világ s minden azon létezőnek alkotója a scarabäus jelvényét viseli, így a Gebel-Selselch-i feliraton: Ura az égnek, alkotója mind a két országnak ²⁾; továbbá az Edfui templomban: »alkotója minden dolognak ezen a világon ³⁾; Rosellininek egyik föliratában: »Ptah apja a kezdetnek, a nap és hold tojásának alkotója ⁴⁾ stb. Az egyiptomi cultus követelményének mennyire beható jelensége volt a Scarabäus, kitűnik az még Herodotnak nyilatkozatából az Apis, Epaphos-cultus-bikának leírásánál, vonatkozással azon külső jelenségekre, minőkkel az Apisnak birnia kell, hogy az a valóságos szent állatnak, illetőleg pedig bika-istennek tekintethessék, többi között elősorolja, hogy annak egészen feketének kell lennie . . . és nyelve alatt bogár-scarabäus legyen ⁵⁾, hasonló értelemben szól Pomponius Méla ⁶⁾ az Apist ecsetelvén: Apis bos niger certis maculis insignis et cauda linguaue dissimilis stb.; Plinius ⁷⁾ így festi az Apis külső jeleit, Bos in Egipto etiam numinis vice colitur . . . nodus sub lingua quem cantharum apellant.« Horapallon szerint az egyiptomi hieroglyphák jelei között a scarabeus apát is jelent, ⁸⁾ természetes eszmelánczolatnál fogva az önteremtnének, amivel az apai, t. i. a nemzés erejének fogalmával kapcsolatos lánczolatban áll.

Ptah, mint az egyiptomi mythologia legrégebbi istenének, az összes létezés utolsó ősökének jelképe a scarabäus, az előtte hengergetett trágya-golyóval; mit az egyiptomiak a bogár tojásának gondoltak; s melynél fogva a scarabäus golyója az egyiptomiak előtt jelképes kozmikus értelemmel bírt. Az emlék-maradványokon Ptah gyakran emberi fő helyett vállain a Scarabäus ateuchus sacer-rel állíttatik elő.

A felhozott adatok nyomán kellőleg bebizonyúl, hogy a scarabäus az ó-egyptomi mythológiának egyik kiváló cultus-tárgya volt, s az utánzataiban metszve, festve hieroglyphikus írásban sokoldalú értelemben, de mindig mint a legfőbb teremtnő erő isteni tulajdonságával ruháztatott föl; s úgy, mint cultus-tárgy nem csekély érdekekkel bír, a hazai bronz-korszak leletei között található; oly bebizonyúlt tényálladékkal szemben, midőn azok előjöttét a népvándorlás mozgalmában, a keltáknak Theosaphiájuk és durván kozmikus hittani nézleteiknél fogva egyáltalában tulajdonítani nem lehet. Ám kísértstük

¹⁾ Todtenbuch: Cap. 15. 3.

²⁾ Champollion: Monum. del. egypt. pl. CVIII. 2; Prosellini Mon. tro. XXII.

³⁾ Champollion Gromm. pag. 314.

⁴⁾ Rosellini: Monum. la Culto. tav. XXI. 2.

⁵⁾ Herodot: III. 28.

⁶⁾ Pompon Mela I. 9. 7.

⁷⁾ Plinius Hist. Nat. VIII. 40. sect. 71.

⁸⁾ Horapallon I. 10.

meg ezen jelenségnek természetes vagy legalább valószínű magyarázatát adni, habár a netalán elérendő siker részéről egyáltalán nem követeli a positivitás pragmatikus bélyegét.

IV.

Az emberiség művelődésének legrégebbi kezdeténél már nyomait találjuk a phisikai világ tüneteinek csodálásában ama hajlamot, mi a titokszerűség divinációjában a társadalmi élet legelső feltételét megalkotó, de egyszersmind a lét, a teremtés theistikus nézetének ezredévek hosszú során lett kifejlesztése által csírányagúl szolgált a cultur-nemzeteknél a phisikai világ titokszerű jelenségét sűrű fátyollal letakarni olyformán, hogy az alá tekinteni, a papi hierarchia öröklési rendszerénél fogva, csak a vallás-tanítók, egyúttal a természeti tünetek tudós magyarázóival kiváltságolt család tagjainak lehetett. A hit, a vallás-fogalmak hirdetői, mint a társadalmi együttlét okozói, a cultur-fogalom tényezőjéül nem téveszthették el szem elől azon nagyfontosságú tételt, amelynél fogva a titokszerű utáni vágy vajmi képessé teszi az embert, épen a titokszerűnek titokszerű magyarázata által a vallástani elvek rabjává tenni; a miért is ennek kizsákmányolása a régi cultur-államoknak hittani politikán nyugvó állami és papi rendszerében buján tenyészett s virágzott a lelki homálynak magva, mit a természet működésénél ellesett tudományok monopolizálása által a papi hatalom elhintett, s egyrészt a kastok rendszerét megalkotó; másrészt pedig tagadhatlanul a theosophia moráljának kényszerített igájában, a társadalmi együttlét kénytelenségét megszilárdítá; s előkészíté mindazt, mi kihatásában a rég letűnt századokban egy-egy nemzetet a cultur-államok sorába fölemelvén, a civilizáció zászlóvivőjévé képesített.

A chaldeus, babyloni, assyr, phönik és egyiptomi művelődés korszakainak műemlékei, mythológiája, rommaradványai, mind megannyi tanúja a felhozottaknak. Az eredmény, mit az államok hierarchikus rendszere kivívott, menten nem maradhatott, a papi visszaéléseknek, a hit dogmáin következésképen alakult systemájától, az önzéstől; mert a lenyüggött léleknek akár a metempsychosis, akár a két világ, akár a kétszeri élet, akár a lelki bűnhődés félelmétől menekülnie kellett, menekülni oly áron, mi a hit dogmáinak nem ártott, a papi castnak azonban hasznára kellett hogy legyen.

Ilyképen és ezen okból támadtak a vallási áldozatok az őskorszak cultur-népeinél, s mert az istenek emberi természettel birtak, azoknak a kiengesztelése is a materialistikus fogalom parancsolta áldozatokkal eszközölthetett, mi természetesen a vallás-tanítók, a természet titkainak tudósai, a papok javára esett.

Hasonló indokokból keletkezett a pogány korszakok cultusának mysticismusa is, melylyel az istenek hivatott szolgái a szertartást mintegy ködbe burkolva, a nép kíváncsi szemei elől elfátyolozták; innét származott az egyiptomi hieroglyph jelkép-írás mellett a titkos papi hieratikus írás, mint az a Pháraó dynastiák papyrusain még a demotikus írás oldalánál és a keresztyén aera előtt; 7-ik században is dívott; innét van, hogy az istenek a phisikai világból vett és abban ismert tulajdonságokkal ruháztattak föl, és ezen istenített tulajdonságok jelképezésénél az erre létező phisikai előállítással éltek; — mint például az erőt a bika, a teremtést a scarabäus stb. jelképezte.

Az isteni tisztelet homályos rejtélye, a symbolistika lassanként útát tört mindazon tényezők tiszteletének, mik az isteni tulajdonságokkal megegyezőleg a természet jelenségeiben is nyilvánultak. Ennek következménye nemcsak az állatok tisztelete lett, de

a bálványimádást, a faragott képek tiszteletét és istenítését is előidézte. Mi természetesebb, mint hogy a papi szolgálat táplálva a megfogamzott eszmét, az önzés legvastagabb indokaival, az istenek és isteni erővel bíró állatok és tárgyak faragása, festése stb. által oly keresetet indítottak, mi a mysticismus, a papi cast-rendszer, az állam hierarchikus kormányzatának körülményei között a népnél hitelre talált, s azt keresve kereste, hogy azon tárgyak isteni, búv, gyógyító, vigasztaló stb. erejét önmagán megkiséertse, vele az isteneket kiengesztelje s a túlvilág édenébe juthatván, lelkét és testét a jövő élet kínaitól, a bűnhődéstől megmentse. Így keletkeztek az Amulettek, a Talismán, Tselem, a Totapha. Egyébiránt a keletiek ebbeli nézlete ősrégi, s találkozunk ezzel a világ minden részében, a legrégebb időktől fogva le egész a mai századba.

Ismeretes volt ez a görögöknél »Epartema«, Periamna, Philacterion, Apotropäon név alatt. Izrael asszonyainak is megvolt a maga Philacterionja, mit »Bethnephesch«-nek, szószerint a lélek házának, értelmé után pedig a jólét megvédőjének neveztek. Ide sorolható még a héberek későbbi Tephilimje is, mint a mely a Bethnephestől — habár szellemibb jelentőséggel — vette eredetét. ¹⁾ A symbolistikus, a hieroglyphikus írásmód hazájában az ó-kori Egyiptomban sem volt ez másképen. Van erre számtalan példa, mi az állítás igazságának bizonyítékaül szolgálhat. Plinius ²⁾ mondja a többi között: »a hasra egy bogarat kötnek a mágusok, mint szert a négy napos hideglelés orvoslására.« Ugyanaz mondja továbbá: ³⁾ »a gyermekeknek amulet gyanánt a scarabäus fogas tapogató szálait szokták felaggatni,« továbbá »ha zöld bogárra néznek, az erősíti a szemet, a miért is a kőmetszők reá néznek, hogy látásukat élesítsék, ⁴⁾ és ismét említi: »ha egy zöld drágakőre, — smaragd — a scarabäus fölmetsetik, akkor az jégverés és más szerencsétlenség ellen óvszerül szolgál.« ⁵⁾ Hasonló értelemben beszél Plutarch, feljegyezvén: ⁶⁾ »vitéz emberek gyűrűt viselnek, mibe a bogár alakja van vésve, mert nőnemű bogár nincsen, csak hímnemű, t. i. scarabäus.« Aclion ezeket beszéli: »az egyiptomi harcosok gyűrűt hordanak, mibe a bogár van vésve.« A törvényhozó ezzel mintegy azt jelezvén, hogy minden honvédőnek valódi férfinak kell lennie, mert a bogár csak hím, sohasem nőnemű. ⁷⁾

Az egyiptomiak amulettei, habár eredetileg a temetkezési szertartás egyik kiegészítő része volt, a fent előadottakból világosan kitűnik, hogy azokat az élők is viselték ⁸⁾ és igen gyakran ékszerül is használtattak. Így látni a többi között Jaquemart ⁹⁾ művében lerajzolva, a scarabäust agyagból készített csinos ékszerre alakítva. A cultushoz tartozó mindezen tárgyaknak átfúrása és több esetben a fül alkalmazása azokon, kétségtelenné teszi, miszerint zsinorra füzve viselék azokat. ¹⁰⁾ Az amulettek sokféle alakítása közül csak a következőket említem: a dudu, nilmérce, tata, anach az élet symboluma, chu a nap, hegy, scarabäus Isis, Nephtis stb.; sokkal nagyobb jelentőséggel bírtak azon talizmánok melyek a temetkezési szertartáshoz tartozván, a bebalzsamozott holt testekkel a sírba

¹⁾ Aug. Calmet. Diction. Bibl. 1729. Tom. II. pap. 163. 164.

²⁾ Plinius Histor. Nat. 30, 30.

³⁾ Ugyanaz 30, 47.

⁴⁾ Ugyanaz 29, 38.

⁵⁾ Ugyanaz 37, 40.

⁶⁾ Plutarch de Iside et Oziride p. 418.

⁷⁾ Aclion De animal. X. 15. ed Lipt. 1784. pag. 327.

⁸⁾ Plutarch de Izide et Ozir. Cap 65.

⁹⁾ Jaquemart A. Les merveilles dela CeramignI. k. 12. l.

¹⁰⁾ Todtbuch Cap. 155, 2. 156, 2. 157, 2. 158, 2. 159, 2. 160, 2. 162. 8.

tétettek, mert ezek a vallás alaptételeivel szoros kapcsolatban állván, arra szolgáltak, hogy azok segítségével a túlvilág édenébe juthassanak, s ott az isteneknek társai lehessenek. Ilyen amulettek, bűvös szerek, szent tárgyak a halott feje alá, mellére tétettek, vagy nyakára erősítették; s megvédelmezték a halottat az édenbe való utazás közben a démonok üldözésétől, veszedelmektől és isteni erényt adtak neki, a megaranyozott dudu-amulet által az istenek országának kapuján bemehetett. ¹⁾ A tata-amulet által Oziris Unnufarnak, Nuturgarban társává válhatott, Anura mezején búzával kínáltatott. ²⁾ Az arany keselyű és a Wasach nyakláncz-amulet által a halott az igazság ruhájában eltemetésekor bölcs szellemmé lett. ³⁾

A papyrusra festett amulettekhez tartoztak a Hypokephalok, miknek hasonló hatásuk volt. A fiatal tehén amulet által, ha az a halott feje alá tétetett, abba az élet melege visszatért, mint a minővel e földön és életben birt. ⁴⁾

Felemlítendőnek vélem még azon kékes-zöld színű, kisebb-nagyobb múmia-alakú, égetett anyagból s gyakran más különféle anyagból készült statuetteket, miknek egyiptomi neve »Wasabti.« Ezt a halottal együtt a sírba tették, amely által a halott az alvilág lakóihoz, a Wasabtikhoz fordulhatott, hogy őt maguk köze fölvegyék, és az Elysionban úgy élhessen, mint a hogy a földön egykor élt. ⁵⁾

Bizonyára az egyiptomi amulettek sorába tartoztak az általam ismertetett, itt talált cultus-tárgyak is, melyek a gránitból metszett kis scarabäus kivételével átfúrva, majd pedig füllel vannak ellátva, minek célja csupán csak a felfűzés és a viselhetés lehetett.

Átvették ezen amulettek, talizmánok, és különös bűverővel felruházott tárgyakhoz kötött eszméket a keresztény századok papjai és népei is, és különösen keleten, de Közép-Európában üzött astrologia lábrakapása alatt és után nagymérvű propagandának örült; kivált pedig az egyiptomi gnostikus és keresztény tan elvegyülése óta, a melynél Basilides, az Abraxas képek teremtője hatalmas tényezőként szerepelt. Találhatók scarabäus-gemmák keresztény feliratokkal, melyeken leginkább Jas, Abraxas, Zebaoth s más angyal-nevek fordulnak elő. Egyébiránt a scarabäus monogenes tulajdonsága igen megkönnyítette annak mint amuletnek elfogadását; mert a monogenes-fogalom a gnostikusokat és más keresztényeket valami megfoghatatlan szentségesre emlékeztette, és ezen gondolatnak megfelelő érzelmeket keltett bennök.

A felhozottaknál fogva a scarabäusok egy része a keresztény századokból származván, az Abraxas, abraxaidák és Abraxas-csillagokhoz sorozandók. A többi között ilyenemű czímlenyomat van a berlini királyi gyűjteményben is, a melyen a bogár hátán . . . asax, domborodásnak szélén pedig Jáó olvasható. Egy másik, ehhez hasonló Chiflet és Pignoriusnál van lerajzolva. ⁶⁾ A miramárei gyűjteményben a gnosticizmus idejéből egy Ibis alakkal felszerelt amulet, melyen mágus jel, ez alatt kopta-betűkkel Jav. ⁷⁾

Az egyiptomi cultur-világ hittanának szellemi emelkedettségét az anyagiság

¹⁾ Todtbuch. Cap. 155. 2.

²⁾ Ugyanott Cap. 156, 2.

³⁾ Ugyanott Cap. 156, 2, 158. 2.

⁴⁾ Ugyanott Cap. 162. 8, 9.

⁵⁾ Ugyanott 1, 24.

⁶⁾ Chiflet (Makorius) Tab. XV. 61. sz. Pignorius tab. IV. 7. sz.

⁷⁾ Reinisch: Egypt. Denkm. 219. I. XXVI. tab. 20. sz.

porába lerántotta papjaiknak materialismusa, mi következményeiben az előítéletet szülte és propagálta. Az ehhez kötött fogalmak kifolyása pedig az amuletek, talismánok, a bűvös erők stb. cultusa lett, a mi elterjedésében az akkor ismert világ minden irányát bejárta. Nem csoda, ha az egyiptomi phönik, vagy babyloni cultura századaiban, a mythos az isteni körmonda alkotása ezen cultur-államok befolyása alatt szenvedett, s a görögök, rómaiak s más későbbi cultur-népek is az egyiptomi vagy phönik, theosophia isteneit saját képzeljük istenének élő példájául állították föl; mi a phönik egyiptomi kereskedés, közlekedés, hódítás, harczok által érintkezésbe jött nemzetek között annál könnyebben történhetett. Ismeretes a zsidók egyiptomi fogsága, kik már azokat előbből kell, hogy ismerték legyen, mert a legujabb nyomozások adatokat nyújtanak arra, hogy az egyiptomiak cultur-történelmileg és ethnographiailag a babyloniaiakkal és a phöniciákkal némi összeköttetésben voltak ¹⁾ ami következtében csak arra mutat, hogy ha az egyiptomi cultura első zászlóvivői Egyiptom négeraitól különböző faj volt, akkor ezek Ázsiából vándoroltak oda, s legelső traditiójukat az Euphrat és Tigris mellékéről vitték a Nilus völgyeibe. Már Mózes is említi az egyiptomi hieroglyphokat ²⁾ a hol az »abne maskit«, maskejath ³⁾ és Ezechielnél »chadre maskith; ⁴⁾ továbbá Mózesnél a hierogrammateis a jelképirásirók »chartum-mim« név alatt fordul elő. ⁵⁾ E mellett tanuskodik még, hogy Mózes a kígyó-bűvölőket nemcsak ismeri, de maga is értett hozzá Aaronnal együtt. ⁶⁾ A zsoltárok könyvében az egyiptomi kígyó-bűvész „Mochascheph« s a bűvölés ezen neme »Lehatimnek« nevezetik. ⁷⁾ Az pedig ismeretes dolog, hogy a kígyó-bűvölés hazája Egyiptom.

Hazai archaeológiánk jelen állásában a bronz-cultura leleteire nézve, figyelembe véve és lépésről lépésre követve a külföldi régészet vívmányait, kimutatta közleményeinek sorában azt is, hogy a barbár korszakok műveltségi állapotának színvonalán állott hazánknak azon időbeli népe is, a többi cultur-népek mellett; s a leletek körülményeinek kellő megfigyelése, vizsgálása kitünteté, hogy az itt talált tárgyak jó nagy része a haza földén készültek, bár egy része a népvándorlás alkalmával az áramló nemzetek által hozatott be, más része pedig kereskedelem útján jutott ide.

Vonatkozással jelen értekezés tárgyára, az egyiptomi cultus-maradványok csekély nézetem szerint itt nem készülhettek, a vándorlási népáramlatok álta ide be nem hozatnak, s azok csakis a kereskedelem útján a phöniciáiak által terjesztettek el itt, úgy mint Közép-Európa többi országaiban is, hol az ilyenmű leletek előfordúlnak.

Nem készülhettek itt, mert: ezen tárgyak kétségtelen kora, a keresztény korszak előtti pogány-századokba utal, s a par excellence keltának nevezett cultura népeinek — mint azt már fönntebb is említettem — theosophiája és hittani mythológiának durván kozmikus jellegénél fogva — egyenes ellentétben volt az egyiptomi cultussal; s nem képzelhető, hogy ily cultus-tárgyak készítésével foglalkoztak volna, miket vagy nem is ismertek, vagy ha igen, saját cultusuk rovására nem ápoltak volna, annál kevésbbé nem, mert a cultur-nemzeteknek, szellemi, physikai sajátságuk fejlesztése mellett a vallási fogalmak

1) Karl Werner : Die Relig. und. Culte pag. 301.

2) Mozes I. k. 26, 1.

3) Ugy. k. IV. 33, 52.

4) Ezechiel 8, 12.

5) Mozes I. 41, 8, 24. II. 7. 11. 22. V. 6. Michaelis suppl. pag. 920, 917

6) Mozes II. k. 7, 10, 11, 12. v.

7) Zsoltárok 58 zs. 6. v.

jellegét is propagálni vagy legalább fönntartani és megóvni kellett; mert beolvadása a teheistikus elveknek egy más hittani elvbe, gyenlő volt a barbár rigorismus idejében a nemzetiségi jelleg megfosztásával.

Nem hozhatták be a népvándorlás nemzetei, mert habár az Ázsia belsejéből kihömpölygő népek ismerhették, mint ahogy ismerték is Egyiptom cultusát, és azok hittanát, nem képzelhető, hogy a vörös tenger és indoceán által Ázsiától elválasztott egyiptomi, núbiai vagy abyssiniai néptörzsek, az ázsiai nép-vándorlással együtt Európát előzőnlőték volna, mert az egyiptomi cultusnak, különösen temetkezési szertartásaival sehol Európában nem találkozunk, ami csak arra is mutathatna, hogy ezen cultus itt bárhol is tápláltatott volna olyképen, hogy Közép-Európa bronz-culturájának korszakában Egyiptomból eredhető letelepedés kimutatható lenne, mi pedig a rég lezajlott barbár-korszakok széles tanulmányozása által okvetlen feltűnik vala. Ismeretes a keresztény acra küzdelme, midőn annak még a 10-ik században is vajmi nehéz volt a pogány ritus elhagyását egyes népektől kierőszakolni.

Az egyiptomi cultus-tárgyaknak hazai leleteink közötti előfordulta, a kereskedelem, még pedig a phöniciái kereskedők közvetítésének tulajdonítandó s nem egyenesen az egyiptomiaknak, mert ezen nép, a legrégibb időben, sajátos alkotmánya által elzárkózva állt a többi idegen népektől. — A Pháraók alatt, a görögökkel érintkezésükön kívül, alig lehet más nemzetekkel közlekedésüket kimutatni, hogy a sabäusok az egyiptomi tengerparton közlekedtek volna, bár a Sabaitikus öböl — a mai Massovah vagy Messuch némileg ezt mutatná — eddig csak pusztán állításon alapszik. Ámbár a próféta azt mondja: „Egy út lesz Egyiptomból Ázsiába, hogy az egyiptomiak oda és az assirok Egyiptomba mehessenek.» Ennek értelme azonban csak a hódítás és harcuzágyó assyriai királyok idegen uralmára vonatkozhatott. Volt azonban Egyiptomnak egy későbbi időben kereskedelmi összeköttetése Indiával is, de a legrégibb időben az indiai árukat az egyiptomiak az arab vagy más kereskedők által kapták. Megváltozott Egyiptomnak ezen elzárkózott viszonya némileg a perzsa uralom megdőlésével, Nagy Sándor hódításai által, midőn Egyiptomot meghódítván, a Nil torkolatánál Alexandriát építtette. Az egyiptomi állapotoknak lendületet akarván adni, egy hajórajjal Neachos és Oneisikritus főkormányost az Induson lefelé az ázsiai partok mellett a perzsa tengeröbölbe küldötte le, s a hogy az indiai hajókázásról magának bizonyosságot szerzett, Arábiát különböző irányban kétszer körülhajóztatta, hogy Egyiptomnak Babylon és Indiávali összeköttetését eszközölhesse, s habár mind a két kísérlete meghiusult, igen nagy érdemet szerzett ez által az egyiptomi kereskedelem körül. Ptolomäus, Nagy Sándor hadvezére, ennek halála után a Ptolomaidák alapítója komolyan gondolt Egyiptomnak Indiávali kereskedése felöl, azonban a viharos politikai körülmények miatt ez is meghiusult. Sokkal szerencsésebb volt utóda Ptolomäus Philadelphos, kinek csakugyan sikerült előde tervét keresztülvinni. Vannak adatok, melyek szerint még a trójai háboru előtt Sesostris idejében, vagy azután Psammetich fia, Nechos király megkísérelték az egyiptomiaknak az arab vagy vörös tengereni hajókázását berendezni; azonban ezen kísérlet is megbukott; bár elkezdették a Nilusból a vörös tengerbe egy csatorna ásását. Nechos ezenkívül a tengeren kikötőket építtetett, úgy szintén az arab tenger-öbölben is. Mindez elárúlja Nechos szándékát, miszerint Egyiptomnak kereskedelmet akart szerezni. A perzsa uralkodók közül Dárius tovább építteté a megkezdett csatornát s Bubastis felett Phakusa mellett folyt a csatorna a Nilusból, Patumos arab város mellett a tenger-öbölbe. Ptolomäus Philadelphos alatt az Indiával kereskedő egypto-

miak és áruiknak főrahelye Mias Harmos lett. Ennek kitűnő előnyös helyzete is Koptás, Berenike kereskedelmét csakhamar fölülmulta, boldog Arabiában Oselis volt az egyiptomi arab indiai áruknak helye, s daczára a legkedvezőbb helyzetnek, Egyptom kereskedése még ekkor is inkább csak félénk parti kereskedés volt; míg végre Hyppalus kormányos Oselis partjai mellől a nyílt tengerre merészelt vitorlázni, és ismét Indiába hajózott. — Ezen tengeri útnak nagy hordereje volt az egyiptomi kereskedésre. Augustusnak Egyptom feletti győzelmekor Alexandriát szabad kereskedelme által előtérbe lépni látjuk. Strabo ¹⁾ Augustus kortársa ezeket mondja: »Alexandriának szerencsés helyzete különösen abban rejlik, mert egész Egyptomban a legjobb kikötővel bír, legalkalmasabb a parti és tengeri kereskedésre, és a Niluson mindent oda lehet hordani. Cícero egyik beszédében Egyptom jövedelmeiről ezeket beszél: »Auletes Kleopatrának apja évenként tizenkét ezer ötszáz talentum adót szed be most egész hajórajt küldenek Indiába, és az aethiopiai előfokig, hogy onnét a drága árukat Egyptomba hozzák, s onnét ismét más országokba vigyék.«

Nehéz meghatározni az egyiptomi cultura kezdetének korszakát, nehéz különösen annak kereskedelmi közlekedését az idegen népekkel. Hiszen már a Mozaikus könyvek is emlékeznek Egyptom virágzó állapotáról. Ábrahám Kr. előtt két ezer év előtt államot talált Alsó-Egyptomban, körülbelül 1800 évvel Kr. e. József idejében ezen állam Alsó- és Felső-Egyptomra is kiterjedett; s akkor Egyptomban nemcsak a földművelés virágzott, de szabad közlekedése is volt az idegen népekkel, miután Jakab a zsidóknál beállott drágaság idején fiait tevéken gabonát vásárolni Egyptomba küldötte. ²⁾

Egyptomnak kereskedelmi üzlete s az idegen népekkel csekély közlekedése valóban nem volt alkalmas arra, hogy áruit közvetlen maga közép Európa országaiba és népei közé vihette volna, s mindaz, mi onnét Közép-Európába került, s az ó-egyptomi cultura magas fokáról évezredek mulva tanúskodik, az legnagyobbbrészt a phönik-kereskedés közvetítése által történhetett; és szerény véleményem szerint az alább következő indokok alapján ha nem is bizonyos, de mindenesetre a legnagyobb valószínűséggel bír. S bár ha ismeretes a phöniciiaiak, mint a világ legrégebb kereskedő népének ebbeli történelme; legyen szabad nézetem indokolására néhány adatot felhoznom.

Az ó-világ ó-kori történelmében talán alig van nép, kiket a phöniciiaiak nem ismertek volna, s míg eleinte a kalandos parti hajózást az Oczeán hullámainak veszélyével cserélték fel, a különböző nemzetek, áruiknak physikai és szellemi hatásuk egymásra lett gyakorlását a phönik kereskedésnek lehet nagyrészt köszönni. Ez által a keleti cultura oly hatalmas elterjedést nyert Európában, különösen pedig a későbbi görög és római műveltségű aerát előkészítette azon hivatásra, mely nagyszerű hatásában a történelem előtt is ismeretes és kellőleg méltányoltatik. Habár a monda, mely Görögország különböző részén lett idegen bevándorlásokról szól, a kor meghatározására nézve nem is szolgálhatna alapúl; az mégis igen összeegyeztethető az egyiptomiak és phöniciiaiaknak a tengeren általi összeköttetésével a görögöknek, miből azoknak kereskedelme sokféle hasznot luzhattott. A többi között Kekrops Alsó-Egyptomból, Saisból jött Athénbe, hol a legrégebb várat, Kekropiát alapította. Danaas Felső-Egyptomból, Chemmisből jött Argosba; Kadmus Phöniciából érkezett thébiai Thébába, a hol Kadmeát építette, különösen a kadmus-mondakör

¹⁾ Strabo 17. k. 798. l.

²⁾ Mózes I. k. 2, 3. vers.

világítja meg a phónik-kereskedést Görögországgal, miután kadmus leányával Egyiptomból elszökött hajón jött Göröghonba, a mely hajót phónicziaiak vezették. Rhodusba megérkezvén, a peloponesusi öbölbe, Argusba hajókázott, hol a phónik kereskedők rendszeren ki szoktak kötni. Perzsa történettudósok tanuságának alapján elbeszéli Herodot művének elején: »a phónicziaiak a vörös tengeren jöttek a mi tengerünkre, t. i. az arab-tengerre s letelepedtek ott, ahol most is laknak . . . egyptomi és assyriai árukat szállítottak minden országba, a többi között Argusba is.« A mai Cerigo, az ó-kori Kytérában, délkeleti földnyelvén a Peloponesusnak nagy kereskedelmi rakhelyük volt, s itt építették az assyrok által tisztelt istennő Astarothnak a-görögök későbbi Astarthéja-templomot, hol is a görögöknek rabszolgákért, marhabőr-, réz- és vasért apró csecsebecsüket és ékességeket adtak cserébe. Humboldt Sándor ¹⁾ geographiai kutatásaiban kimutatta, hogy a görög tenger »Oceanos« elnevezése nem görög szó, de phónik eredetű. Egyébként a phónik kereskedők üzlete kiterjedt a közép tengerre is, sőt a Hercules oszlopa melletti tengerszoroson át a mai Gibraltáron keresztül a nyugoti tengerbe dél és keleti irányban. A Hercules mondkörnek jelentősége magában véve habár talán fictio, föltűnik vonatkozással a phónicziaiak kereskedelmére, ha tekintetbe vesszük, hogy Hercules a tyrusiak védistene volt. Hercules ugyanis nagyszámú hajókkal fölszerelve, a Kréta szigeténél összegyűltekkkel indult az aranygazdag Spanyolországba, hol Chrisaar Gazyonnak apja uralkodott, s ott Hecatompylust építé . . . s Gallián át, Itálián, a közép-tenger szigetein keresztül Sardinia és Szieziálián át visszatért. Spaniolország a phónik-kereskedésnek különös czélpontja volt, a miről Ezechiel prófétánál igen sok adatot találhatni Tyrusra vonatkozólag: „Spanyolhon kereskedett veled, a te jószágaid sokasága miatt, ezüst, vas, czin és ólommal fizetett a te áruidért;« ugyanannál továbbá olvashatni a phónicziaiak kereskedelméről az egyptomiakkal, perzsákkal, lydusokkal, Lybiával, Javon Thubal és Merzechel, Thagasma, Dedon a syrusokkal, Juda, Damaskus, Dan, Mehcsal, Saba és Raema, Arábiával Assyria és Kylmadonnal. ²⁾

Mennyire kiterjedt volt a phónicziaiak kereskedelme, elgondolható, ha látjuk, hogy a trák partokon az arany-dús Tázis is az ő hatalmukban volt; a márvány-tengeren, a fekete tenger déli részén Pronektus és Bythiniát alapítván; Kis-Ázsia délnyugoti részében Kária és Pissidiában a Solimerek nyelve phónik származásra utal. Herodot mondja, hogy már az ő idejében a tyrusi phónicziaiaknak Memphisben egy egész városrészük volt; mit egyébiránt az is igazolni látszik, hogy a pyramisok sirkamaráiban női ékszereket találtak, melyekben drága-köveknek üvegből készült művészeti utánzatai voltak, miket positiv egyptomiaknak tartani nem lehet, habár Strabo szerint Alexandriában üvegekészítő mesterek is laktak; mert Sidon a legkésőbbi ideig az üvegekészítés első helyén állott. — Egyébként Strabonak felhozott állítása csak azt bizonyíthatja, hogy nemcsak a phónicziaiak, de az egyptomiak is készítették üveget. Diodor szerint Aethiopiában már a legrégebb időben üveget készítették, mit különben Herodot is bizonyít, hogy Aethiopiában igen sok és szép kristályt ásnak ki. Kihatott a phónik kereskedés Európa legszélsőbb nyugoti részére is, hol Tarschah, Tartessust és Gadest alapították. De nemcsak a közép, hanem a keleti tengeren üzött kereskedése is nagy volt a phónicziaiaknak. Az arab tengeröböltől kezdve, s annak létesítése okából Salamon király népével is érintkezésbe jöttek, mi abból

¹⁾ Humboldt. : Kritische Unters. über die hist. Entwick. der geographischen Kenntnisse von der neuen Welt I. k. 49. és 168. l.

²⁾ Ezechiel Cap. 27. 3—24. vers.

kiviláglik, hogy Salamon király hajóit Ezion Geber kikötőben építette, s ezen hajókat a tyrusok királya phónik népséggel szerelte fel; továbbá Salamon templomának felépítéséhez szükséges faanyagot a Lybanonról vette, ez pedig a tyrusok birtokában volt, s azt a phöniciiaiak talpakon egészen Japhoig szállították, kereskedést űztek még Indiával és Perzsiával, miről Ezechiel prófétának femtebb idézett versei tanuskodnak, világosan mondván: miszerint Hiram Tyrus királyának hajói Indiából ébenfát, elefántesontot, drága köveket, pávákat és majmokat hoztak magukkal.

Ha vajjon a phöniciiaiak kereskedelme egész a czin-szigetekig a Kassiteridákig terjedt-e? némelyek által kétségbevonatik. Különösen dr. Hoffman W. ¹⁾ valószínűtlennek tartja azon oknál fogva, mert a későbbi chartagóiaknak Hanno és Hamilko alatti tengeri expedíciója dél és észak felé azért történt, hogy az említett szigetek vidékét megismerjék. A régészeti buvárlatok azonban immár kimutatták, hogy a brittek a phónik és etrusk kereskedőknek czinkészletüket a bronz-készítés tekintetéből eladták. ²⁾ Hogy a phöniciiaiak kereskedelmének egyik főtárgya a czin volt s azt Indiában és Egyiptomban elárúsították, annak bizonyoságaúl szolgálhat még, hogy Théba romjai között bronz-edényeket, szerszámokat és fegyvereket találtak, Ninivében csészéket, üstöket és gyűrűket, miknek ötvegye 90 percent réz, 10 percent czinből áll. Előindiába a phónik kereskedők czint vittek, mit ott drágakövekért és gyöngyökért becseréltek, ³⁾ sőt még Caesár idejében is kereskedtek Britanniával bronz-készítményekkel. ⁴⁾ Kereskedelmi viszonyban és üzletben voltak a phöniciiaiak az egyiptomiakkal is. Herodot szerint a phónikek assyr és babyloni áruk mellett egyiptomi tárgyakat és készítményeket vittek a világ minden országába, s bár Egyiptommal akkori időben a közlekedés nehéz volt az idegen kereskedőknek, Herodot mégis állítja, hogy a phöniciiaiak a Göröghonban rabolt férfiakat Egyiptomba vitték eladni. Ámbár a Nilus kiömlésénél a tengerpart már a trójai háború idejében idegen kereskedők előtt el volt zárva, s a tengerpartok őriztetek, mégis kellett közlekedésnek lenni a tengeren, mert Herodot szerint ⁵⁾ az ott kikötött idegenek hírért Memphisbe a királynak hírvil kellett vinni.

A legújabb régészeti kutatások eredménye, mi azonban még bővebb bizonyítást igényel, a phöniciiaiak hajózására és kereskedelmére igen fontos adatokat nyújt; miből nemcsak az derülne ki, hogy Amerika Krisztus előtt már 540 évvel ismeretes volt, de hogy ott a phöniciiaiak jártak, ha valósul Vistonde tanácsosnak lelete, mely szerint a birtokán tett ásatások alkalmával egy phöniciiai betükkal ellátott sirkövet talált. ⁶⁾

Ha talán nem is oly kiterjedt, de bizonyára nem volt csekély a phöniciiaiak szárazföldi kereskedése sem. Erre is van elég bizonyíték, miből következtethetni lehet a bronz-cultura ezen tárgyainak elterjedésére, mik a leletek körülményeinél s azok természeténél fogva csak kereskedés által hozathattak be. — Ezen adatok közül csak az úgynevezett borostyán-kő utat kell, hogy említsem, mint a melyen a borostyán-kő a

¹⁾ D. W. Hoffman : Geschichte des Handels pag. 249.

²⁾ Moevar : Phönicisches Alterth. III. 62.

³⁾ Dr. Eduard F. v. Sacken. Leitfad. des heidn. Alterth. pag. 110.

⁴⁾ Caesar Bell. gal. V. 12. v. ö. Polybius II. 17.

⁵⁾ Herodot 2. 113, v. ö. 3, 4. stb.

⁶⁾ Vasárnapi Ujság XX. évfolyam. 37. sz. 444. l.

phónik kereskedők által a keleti tenger vidékéről délre vitetett. Ezen szárazúti kereskedés három irányban vezetett; az egyik: Lengyelországon keresztül a Vág-völgyön át Carnuntum felé déli Styrián által az adriai tengerhez, a második a Duna folyón fölfelé a Dnieperen le, a Pontuson át Görögországba, a harmadik Németországon keresztül a Rhenuson át Galicziába a Rhone folyón lefelé a középtengerig.

Ámha most összevetjük a phöniciaiak üzleti összeköttetését az egyiptomiakkal, s a most jelzett kereskedelmi úttal, világosan kiderül, hogy a phónik kereskedelmi út egyik ága hazánk területének jó nagy részén huzódott keresztül, s valószínűvé teszi, miszerint a hazai leletek között előforduló egyiptomi cultus-tárgyak, mint csecse-becsék, bűvszerek vagy talizmánok s amulettek a phöniciai kereskedők által hozattak ide.

1) Dr. Eduard Freiherr v. Sacken. Leitfaden des heidnischen Alterth. pag. 111.